

محمد دشتی
گروه فرهنگ و هنر

مدرسه دارالفنون در منطقه مرکزی تهران قدیم و نزدیکی بازار معروف پایتخت در منطقه نامرخصرو واقع شده است. مدرسه‌ای ماندگار که آن را اولین دانشگاه نیز می‌نامند و از اولین بناهایی است که پس از ساخت مدارس نوین در سطح جهان و به‌خصوص مدارس فنی و نظامی که معمولاً «دارالفنون» نامیده می‌شدند، به‌عنوان یکی از اولین‌های علمی و آموزشی در ایران پایه‌گذاری شد و بعدازآن بود که مدرسی از این‌گونه یعنی دارالفنون ساخته و بنا گذاشته شدند. مدرسه‌ای که علیرغم بی‌مهری به برخی بناهای تاریخی و ماندگار ایران، از خوش‌شانس‌ها بوده و پس از اینکه از سال ۱۳۹۲ به‌عنوان زیرمجموعه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، عملاً در اختیار وزارت آموزش و پرورش قرار گرفت، نسبت به بازسازی، ترمیم و توسعه بهره‌برداری‌های آموزشی و فرهنگی آن اقدام شد؛ اتفاقی خوشایند که جای قدردانی دارد. به بهانه پرداختن بیشتر به خدمات ماندگار امیرکبیر و مهم‌تر از آن حال و احوال نسبتاً خوش این روزهای دارالفنون به‌عنوان «یادگار ماندگار» آن مرد بزرگ، نگاهی به سابقه تاریخی این مجموعه انداخته‌ایم. همچنین در ادامه با حمیدرضا رضانی، رئیس مجموعه دارالفنون گفت‌وگو کردیم.

نیم‌نگاهی به خدمات امیرکبیر

در طول تاریخ همواره افرادی بوده‌اند که مستبدانه همه چیز را برای خود خواسته‌اند. در نگاهی وسیع‌تر، دولت‌ها و حکومت‌های استعماری و استبدادی وجود داشته‌اند که به چپاول و غارت دولت‌های دیگر و ضعیف‌تر پرداخته‌اند. در مقابل این‌ها، افرادی شجاع و نستوه بوده‌اند که به مبارزه با استعمار و تبعیض پرداخته‌اند و برای کمک و یاری به بشر و ملت‌ها از جان خود دست‌کشیده، به مبارزه با ظلم و فساد پرداخته‌اند. صفحات تاریخ نام‌های بزرگی چون گاندی‌ها، نهروها، بن‌یالها و نلسون ماندلاها در خود ثبت کرده‌است. تاریخ ایران نیز امثال کاوه آهنگر، سیدجمال‌الدین اسدآبادی، امیرکبیر، نواب صفوی و... را به خود دیده‌است و به جرات می‌توان گفت بارزترین و مؤثرترین آنها جریان ماندگار انقلاب اسلامی به‌رهبری امام خمینی (رحمه‌ا...علیه) بوده‌است.

میرزا تقی خان ملقب به امیرکبیر، در خانه میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی رشد یافت و هوش و استعداد ذاتی او باعث شد تا قائم‌مقام فراهانی او را درکنار خود جای دهد و امور مملکت و سیاست کشور را به او بیاموزد.

میرزا تقی خان، پس از مرگ محمدشاه در سال ۱۲۶۴هـ. ق ناصرالدین‌شاه را از تبریز به سمت تهران حرکت داد و شاه نیز او را ملقب به امیر نظام (فرمانده کل قوا) کرد و پس از نشستن بر تخت سلطنت، ملقب به امیرکبیر و اتابک اعظم نموده به‌سمت «صدر اعظم» منصوب کرد.

اگر قرار بر مروری سریع بر خدمات امیرکبیر باشد، می‌توان به موارد زیر به‌عنوان مهم‌ترین اقدامات آن آزادمرد اشاره کرد.

تمرکز قدرت در مبارزه با ملوک الطوائفی و جنبش‌های التقاطی

یکی از راه‌های نفوذ و سلطه بر یک سرزمین، تضعیف حکومت مرکزی آن است. وقتی حکومتی واحد و مقتدر وجود نداشته باشد، زمینه بسیار خوبی برای استعمار و استثمار در آن کشور وجود دارد. در زمان محمدشاه و صادرات حاج میرزا آقاسی، به‌علت بی‌کفایتی آنها امور مملکت از هم پاشیده و طغیان ملوک‌الطوائفی در هر سوی مملکت سر برکشیده بود. در شیراز، کرمان، بوشهر، بندرعباس، خراسان، در شهرهای شمال و شمال‌غربی (که تحت نفوذ بای‌ها من جمله ملاحسین بشرویه بود) در زنجان و... هر کسی علم استقلال به‌دست گرفته و داعیه حکومت داشت.

حسن خان سالار در مشهد آشوب به‌پا کرده بود. ولی تمامی این حرکات با حسن تدبیر امیرکبیر و گاردانی حسام‌السلطنه به‌طور معجزه‌آسایی خوابید و خراسان نیز از تجزیه و استقلال نجات یافت.

ایجاد تعادل و تنظیم بودجه

امیرکبیر زمانی به صدارت رسید که با کشوری فقیر و خزانه‌ای خالی و کسری بودجه مواجه بود؛ تعادلی در بودجه وجود نداشت و مالیات‌ها وصول نمی‌شد. درباریان از حقوق و مستری بسیاربالایی برخوردار بودند و هزینه‌های زائد و بیهوده صرف عیاشی درباریان می‌شد. مالیات همیشه از فقر گرفته می‌شد و قلدران و مستبدان و درباریان از آن معاف بودند. امیرکبیر دستور داد تا مالیات و عوارض براساس عدالت و به تناسب درآمد تنظیم شود و خودبای‌ها باکی و جسارت به اجرای آن پرداخت. مستمری بسیاری از درباریان قطع شد. دستمزدهای بالا و کفاف، کاهش یافت و اوضاع مالی سروسامان گرفت. او برای مبارزه با پدیده رشوه‌گیری دستور داد دستمزدها تعدیل و به‌موقع پرداخت شود و برخی از عوامل آن را زین برد.

توجه به پیشرفت‌های صنعتی

یک کشور برای تأمین استقلال و عدم وابستگی خود، نیاز به اقتصاد سالم و صنعت دارد. اقدامات امیرکبیر در این‌راه بسیار مؤثر و حیاتی بود. او برای ایجاد صنعت عده‌ای از استادکاران باهوش و با ذوق را به «سن پترزبورگ» فرستاد تا با رشته‌های مختلف صنعت آشنا شوند. برای استخدام معلم و استادکار، مسیوجان داوود (میرزا داوودخان) را به اتریش فرستاد. از دیگر اقدامات او تأسیس کارخانه شکرریزی و قندسازی در ساری، نخریسی و چلوآربافی در تهران، خربربافی در کاشان، کالسکه‌سازی در اصفهان و تهران، کاغذسازی در اصفهان و تهران، بلورسازی در قم و اصفهان و تهران و چینی‌سازی در قم و تهران بود. او به منظور حمایت از صنایع دستی دستور داد تا لباس نظامیان را از شال چوفاپی پشمین مازندران تهیه کنند. شال‌های دستی کرمان به‌دستور امیرکبیر به‌قدری عالی بافته می‌شد، که با شال‌های کشمیری رقابت می‌کرد.

در بخش معدن، از طرفی دستور داد معلمین و کارشناسانی از اتریش استخدام شوند و از طرف دیگر، مراقب بود تا بیگانگان خصوصاً انگلیس‌ها در این امر رخنه نکنند و خود مردم با سرمایه خودشان

سفر تاریخی به قلب آموزش مدرن ایران

بازسازی و مرمت مدرسه دارالفنون، این گنجینه تاریخی را بعد از ۱۷۰ سال حیات پرفراز و نشیب وارد مرحله جدیدی کرده است

به استخراج سپردند. لذا افرادی را که با سرمایه خودشان به امر معدن روی آوردند را تا ۵ سال از مالیات معاف کرد.

در بخش کشاورزی اقدامات ارزنده‌ای را انجام داد؛ اقداماتی مثل ساخت سد عظیم نادری روی رودخانه کرخه، ترویج کاشت نیشکر در خوزستان، تجدیدبنای پل عظیم شوشتر و بازکردن هفت چشمه آن، ساخت سدی عظیم بر روی «گرگانرود»، اصلاح و تجدید قنوت «نه‌گنبد» یزد و اتمام کار نهر انتقال آب رود کرج به تهران.

تقویت بنیه دفاعی و اصلاح وضع قشون

امیرکبیر چون خود امیرنظام و در خدمت ارتش بود، به خوبی از کمبودهای ارتش آگاهی داشت. لذا برای مجهزکردن نیروهای نظامی ایران به سلاح مدرن، معلمینی از اتریش استخدام کرد و به ساخت کارخانه اسلحه‌سازی و توپ‌ریزی اقدام کرد و بخشی از مدرسه دارالفنون را مخصوص تعلیمات نظامی قرار داد؛ از سوی دیگر به مسیوجان داوود با تاکید بسیار نوشت که دو کشتی برای ایران خریداری کند. انگلیسی‌ها از این موضوع سخت نگران شدند اما کلنل شیل در نامه‌ای به انگلستان نوشت: بعد از عزل یا قتل امیر، احداث نیروی دریایی در خلیج فارس به‌بوته فراموشی سپرده می‌شود که همین اتفاق نیز افتاد.

ایجاد نهضت علمی و فکری

سرگور اوزلی، سفیر انگلیس در ایران می‌نویسد: «باید ملت ایران

را گذاشت تا در همین حالت توحش و پرپریت، باقی بمانند» اما همان زمان در مقابل چنین دیدگاهی امیرکبیر برای ساخت مدرسه دارالفنون اقدام سریعی انجام داد و معلمینی را از اتریش استخدام کرد.

انگلیس‌ها بسیار سعی کردند که امیر را مجاب کنند تا از دانشمندان انگلیسی نیز در مدرسه استفاده کند اما او که به غرض خبیثانه انگلیس‌ها برای نفوذ بیشتر در ایران آگاه بود می‌گفت که ما از کشورهایی که چشم طمع به مملکت ما دوخته‌اند، انتظار خدمت نداریم. از دیگر اقدامات او ایجاد روزنامه وقایع اتفاقیه بود که اولین شماره آن در پنجم ربیع‌الاول ۱۲۶۷هـ. ق منتشر شد و بعدها نام آن به روزنامه دولتی ایران و روزنامه دولت علیه ایران و روزنامه ایران تغییر کرد و تا زمان سلطنت مظفرالدین‌شاه هم چنان باقی بود و انتشار می‌یافت.

ایستادگی در مقابل گستاخی‌ها و لجابت سفیران خارجی

امیرکبیر قبل از صدارت، استقلال فکری خود را به نمایندگان خارجی‌ها نشان داد. چنان که برای آوردن ولیعهد به تهران برخلاف معمول از بیگانگان پول قرض نگرفت و با کمک‌های دیگر آنان موافق نبود. قبل از وی استعمارگران اروپایی خصوصاً انگلیس در امور داخلی ایران مداخله کردند. جسارت آنها به حدی رسیده بود که حتی از توهین به صدراعظم ایران نیز پروا نداشتند.

بسیاری از اتباع بیگانه با استفاده از کاپیتولاسیون مصونیت‌هایی در خاک ایران داشتند اما امیر در مقابل گستاخی‌ها و لجابت

سفیران انگلیس می‌ایستاد و آنجا که به نفع و صلاح مملکت بود با زیرکی و متانت و در جایی دیگر با شدت وحدت با آنها برخورد می‌کرد. نوشته‌های «گرت واتسون انگلیسی» به خوبی شاهد این است که وی به‌هیچ‌وجه نمی‌خواست بیگانگان در امور داخلی ایران دخالت کنند. در فتنه سالار در مشهد، او می‌دانست که توطئه انگلیس برای حفظ هندوستان در کار است. لذا به‌هیچ‌عنوان راضی نبود که انگلیسی‌ها در رفع غائله مداخله کنند. این سخن گرت واتسن پربارترین کلام در باب اقدامات امیرکبیر است. او می‌گوید: «امیرکبیر در ظرف چند سال کوتاه، کار چند قرن را انجام داد.»

دارالفنون، اقدام اساسی و یادگاری ماندگار

یکی از اقدامات درخور ستایش امیرکبیر، ترویج اندیشه توجه به علم و دانش و دستور ساخت مدرسه تاریخی دارالفنون بود. این اقدام بزرگ در سیستم آموزشی ایران که به‌منظور آموزش علوم و فنون جدید در پایتخت کشور انجام شد، شاید بتواند ماندگارترین کار امیر تلقی شود؛ مدرسه‌ای که درحقیقت اولین دانشگاه تاریخ ایران مدرن است که در دوره ناصرالدین‌شاه

